

Ny Tid

Rapport 18

Håvard Friis Nilsen

**Vi har aldri vært
kulturradikale.**

Georg Brandes og kulturradikalismen

arenaidé

Håvard Friis Nilsen

Vi har aldri vært kulturradikale.

Georg Brandes og kulturradikalismen

Håvard Friis Nilsen är chef för den norska tankesmedjan Res Publica.

Publicerat i maj 2013

©Författaren och Arena Idé

Bild: Library of Congress/Wikimedia Commons

Arena Idé är en del av Arenagruppen

www.arenagruppen.se

Arenagruppen

Drottninggatan 83

111 60 Stockholm

Tel (vx) 08-789 11 60

Ny Tid är ett projekt inom tankesmedjan Arena Idé. Syftet är att befrämja en radikal och progressiv idéutveckling inom olika politikområden. Projektet kommer att söka inspiration från såväl andra länder som de senaste forskarrönen.

Inom projektet kommer vi att publicera rapporter och uppsatser kring en rad frågor och med en bred ansats. Rapporterna kommer att presenteras och diskuteras på offentliga seminarier.

”Kulturradikalisme var et begrep for å dempe motsetninger i en konfliktfylt situasjon. Men det er overfylt med mening og tomt for innhold”, hevder Håvard Friis Nilsen i denne artikkelen, som presenterer Georg Brandes og viser hvorfor han aldri var noen kulturradikaler—og ikke vi andre heller.

Idet jeg begynner dette foredrag, føler jeg behov for å anmode om overbærenhet. Det er første gang jeg taler fra dette sted, og jeg medbringer alle uerfarenhetens mangler – mine evner og mine kunnskaper er begge like ufullkomne. Men mye av hva som av denne grunn kan virke støtende, vil, tenker jeg, bli rettet ved tid og øvelse. Med hensyn til mine grunnleggende ideer, holdninger og grunnanskuelser, forlanger jeg ingen overbærenhet som helst. Det som av denne grunn måtte virke støtende vil ikke bli forandret. Jeg anser det som en plikt og en ære å hylle de prinsipper til hvilke jeg bekjenner meg, troen på den frie forsknings rett og den frie tankes endelige seier. Etter disse få ord, sagt en gang for alle, ber jeg om oppmerksomhet for det jeg har på hjertet.¹

Med disse ordene åpnet Georg Brandes sin forelesningsrekke om hovedstrømninger i den europeiske litteratur ved Københavns Kgl. Universitet den 3. november 1871. Ordene skulle vise seg å være profetiske – hans ideer og grunnanskuelser virket støtende, og han fikk betale prisen for dem. Ved ordene om den frie forsknings rett og den frie tankes endelige seier hadde han sannsynligvis allerede tapt muligheten til det professoratet han var forespeilet og som han trodde var innen sikker rekkevidde. Han var 29 år gammel, og det var hans første forelesningsrekke, men han var ikke noen uerfaren mann. Allerede seks år før hadde han skrevet en litterær analyse av den da 43 år gamle Henrik Ibsens skuespill, levert sin filosofiske doktoravhandling i estetisk teori, samt en rekke andre publikasjoner hvor han analyserte sin samtids kultur. Han var en foregangsmann i Nordens intellektuelle liv, og han visste det. Det er vanskelig å tenke seg en annen av Skandinavias intellektuelle som har hatt en lignende innflytelse og utbredelse – dette var mannen som oppdaget Friedrich Nietzsche og gjorde ham kjent i Europa, Brandes var også sentral i å introdusere Dostojevskijs litteratur for et vesteuropeisk publikum. Hans litterære nettverk var enormt, og listen over forfattere som hyllet og beundret ham omfatter Gerhart Hauptmann, Rainer Maria Rilke, Hugo von Hofmannsthal, Bjørnson, Ibsen, Kielland, Lie, Garborg, Hamsun, Arthur Schnitzler, Thomas Mann, Sigmund Freud m.fl. Den hyllest han ble gjenstand for skyldtes en oppriktig beundring for hans mot og heftighet, men nok også en viss frykt fordi han var en mektig personlighet i kulturlivet, både i Norden og forøvrig i Europa – en skribent kunne fare ille ut om han kom på kant med Brandes.

¹ Georg Brandes: *Hovedstrømninger bind 1: Emigrantlitteraturen*, København 1871.

I januar 2004 ble Søren Krarup, kjent folketingsmedlem i Dansk Folkeparti, politianmeldt i for følgende uttalelser om Georg Brandes: "På grund af sit jødiske blod var han uden pietet for og samhørighed med landets fortid." Krarup er en kjent og omstridt figur i Dansk Folkeparti, prest av profesjon, og fører sin politikk som *kulturkamp* – en kulturkamp mot "kulturradikalismen". Han har blant annet nylig skrevet at: "ingen opgave er vigtigere end at fastholde denne kulturkamp og i forlængelse heraf at gøre op med den kulturradikalisme, der i mange år, ja siden 1871, har ført udryddelseskrig imod det danske folks åndelige ballast i skikkelse af kristendom og danskhed." Han anfører videre at han med åpenbar gru "tænker på kulturradikalismens handlinger og dens systematiske forfølgelse af enhver åndelig selvstændighed og national identitet".² Når Krarup henviser til 1871 som kulturradikalismens utspring, dreier det seg om året for Brandes' forelesninger om moderne europeisk litteratur, som han omtaler slik: "Det danske kulturliv blev brudt op i 1871 med Georg Brandes' indledningsforelæsninger, men det var ikke ensbetydende med, at Georg Brandes repræsenterede dansk kultur. Han var et oprør mod dansk kultur."³

Over 130 år etter at de ble holdt første gang, evner disse forelesningene altså fremdeles å forarge, ja, mer enn det: Forelesningene og Brandes selv er blitt symboler på fenomenet kulturradikalisme, som i disse dager angripes offisielt av den danske regjering Fogh Rasmussen. Denne regjeringen har iverksatt en regulær utradering av store deler av de statlige overføringer til kulturlivet, under henvisning til at kulturlivets elite er "smaksdommere" etc. Krarups uttalelser er således ikke et enkelttilfelle, men i tråd med en rådende stemning i dansk kulturliv og politikk.⁴ Spørsmålet om Brandes og kulturradikalismen er altså ikke bare forgangen historie, men synes å ha noe å si også for vår egen samtid.

I

Brandes' forelesningsrekke brakte ham i første omgang ingen suksess. Åpningsordene og den generelle tematikk skulle vise seg å få konsekvenser. Brandes ble som en utstøtt, bekjente sluttet å hilse på ham på gaten, han ble utsatt for hatske angrep i pressen mens hans egne motsvar ikke ble tatt inn – han så seg til slutt nødt til å rykke inn motinnlegg som annonse og betale det spalteplassen kostet. I dag synes hans bekjennelse til den frie forsknings rett og den frie tankes endelige seier som en slags uforpliktende festtale, det gjorde det ikke på den tiden.

Hvorfor ikke? For det første fordi begrepet "fritenker" var ensbetydende med samfunnsfiende i visse kretser på denne tiden, forstått som en ugudelig, nedbrytende holdning. For det andre fordi

² Søren Krarup: "Kulturkampen – opgørets nødvendighed", kronikk i Politiken, 5.11.2003.

³ Søren Krarup under debatt i Folketinget 11. april 2002.

⁴ Jfr. Arnhild Skre: "Regjeringen skjærper tonen i kampen om dansk kultur", Aftenposten, 2003.

Brandes' erklæring om kamp for friheten ble uttalt på bakgrunn av en meget spent situasjon i Europa, hvor Paris kort tid i forveien hadde opplevd en oppstand og et blodbad, idet den sosialistiske Pariserkommunen, som ble etablert etter Frankrikes tap mot Tyskland, ble slått ned med over 20 000 drepte.⁵ I Tyskland regjerte Bismarck med jernneve; i Danmark ble høyre-regjeringen Estrup sittende på tross av et overveldende stemmeflertall for Venstre og regjerte ved provisoriske dekretter i samråd med kong Christian IV. På denne bakgrunn virket Brandes' ord som en brannfakkell, som en rabulistisk erklæring, og Brandes selv som en agitator. Aviser og tidsskrifter lukket seg for hans innlegg, det var noe av bakgrunnen for at han senere var med å starte avisen Politiken sammen med bl.a. sin bror Edvard — og selv i Norge gikk det så vidt at han i 1876 ble nektet å tale ved Universitetet.

Brandes forelesningsrekke kom til å fylle seks bind, om den europeiske litteraturs historie i den første halvdel av det nittende århundre. Men formålet med forelesningene var ikke estetisk – det var politisk. Brandes undersøkte litteraturen i Frankrike, Tyskland, England – for å utforske historiens politiske puls fra 1789 til 1848, fra ett revolusjonsår til et annet. Han brukte litteraturen som et mål på samfunnets grad av fri offentlighet, og tolket de forskjellige faser og stilarter i lys av håpet om friheten og dens vilkår. Prosjektet har en parallell til Foucaults undersøkelser av diskursens orden og grenser: disiplineringen av offentligheten gjennom de mange skjulte forbud og grenser, samt etableringen av litterær form i sammenheng med den til enhver tid gjeldende historisk-politiske grunnkode var en viktig tematikk for Brandes, som den senere var det for Foucault.

Brandes er et sjeldent klart eksempel på de posisjoner vi kan forbinde med den moderne kode: han representerer stridsområdene i det 19. århundrets samfunns- og kulturliv, fra striden om innføring av parlamentarisme til religionsstrid, fra kvinnesaksspørsmål til den intime sfære og seksualiteten.⁶ Han angrep litteratur som ikke tok stilling til aktuelle problemer, som ikke deltok i samfunnslivet med klare holdninger og retninger. Han angrep hykleri, spissborgerlighet og småborgerlighet.

Hans angrep på Kirken og kristendommen var uforsonlig. Ved enkelte anledninger brukte han pseudonymet Lucifer, med den dobbelte betydning lysbringer og djevel – *le grand oseur et poseur*, den store våghalsen og posøren. Fiendskapet mot Kirken var ikke bare forbundet med en allmenn

⁵ Som alltid i slike begivenheter varierer anslagene over antall drepte, i tilfellet Pariserkommunen er 20 000 det mest forsiktede anslaget, jfr. *Encyclopaedia Britannica* 1998.

⁶ Jfr. Dag Østerberg: *Det moderne*, Oslo 1999.

opplysningstradisjon og positivisme, men også et personlig dyptfølt raseri over den stilltiende eksklusjon av begavelser som ikke passet inn i Kirkens skjema – som Brandes selv, som var jøde – og dens innflytelse på felter Brandes mente var langt utenfor dens eget jurisdiksjonsområde – som den frie forskning. Nå var hans eget forhold til jødedommen også problematisk. Han avskydde å bli plasert i en utvendig kategori han ikke selv hadde valgt. Da han en gang skulle holde foredrag i Det mosaiske trossamfunn, ble han introdusert med ordene: 'Da gir jeg ordet til vår jødiske medborger Georg Brandes', hvorpå et strengt rop hørtes fra salen: 'Jeg er ikke jøde!' Etter et par sekunders forvirret taushet prøvde innlederen seg på ny: 'Nå, men så vår danske medborger?' Brandes nærmet seg talerstolen og sa skarpt: 'Jeg er ikke dansk, og jeg er ikke medborger! Jeg er Georg Brandes!'

Det er således blitt en vedtatt sannhet at Brandes var en ukuelig individualist, og derfor ikke kunne være tilsluttet noen kollektiv bevegelse. Men dette kan lett snus på hodet. Brandes var nådeløs overfor faneflukt i rekkene, og forlangte en solid kollektiv holdning i poetokratiet, mot det bestående. Kulturkampen skulle føres kollektivt, og enhver som lot seg bestikke var en overløper. I et brev til Alexander Kielland fra den 20. august 1879 skriver han: "Faren for Dem ville være å bli akseptert av den herskende spissborgerlighet som en Art villig *maître de plaisir*, som fortalte dem drøye og skarpe småting, men innenfor den gitte ramme, så man følte seg like god for det, kunne le med og forbli den man var, for så en gang, når De fikk hvite hår, å kunne utnevne Dem til Æres-spissborger. Når De nå bare vil, er en meget større fremtid forbeholdt Dem. Det utrolige i den retning er jo i Norge skjedd med Ibsen, at så bitende som han er og var, er blitt tatt til inntekt og har latt seg ta til inntekt. *Vær De bare helt kunstner.*"⁷

Man kan altså se et skille mellom to former for kollektivism hos Brandes, en positiv og en negativ kollektivism, og det innebærer et skille mellom kollektiv ubestikkelighet og kollektiv flokktenkning – det første er å yte motstand mot for enkle rådende systemer, løsninger eller ideologier – det andre er å gi etter for dem. På den ene siden vil han ikke knytte seg til noe organisert kollektiv som kan slipe eller avrunde hans egne standpunkter, på den annen side er han utpreget kollektivist i å prøve å vekke til politisk handling og stillingtagen, og ikke vike fra standpunktene når man først har dem. Han er tvers igjennom en folkeoppdrager, som henvender seg til offentligheten og ønsker å bygge den opp, men ikke firer en tomme selv om opinionen går ham imot.

⁷ Georg Brandes til Alexander Kielland 20. august 1879, i Morten Borup, Francis Bull et al.: *Georg og Edvard Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, København 1939–42.

Selv ble Brandes aldri en folkekjær skikkelse; om han enn var en åpen og munter person, foraktet han fising etter publikums anerkjennelse gjennom sentimentalitet eller nasjonalisme. Bruddet mellom ham og Bjørnson kommer idet Bjørnson i 1890 etter hans mening hykler en sedelighetslære han aldri selv har etterlevd, utelukkende for å tekkes folkemeningen på sentimentalt vis. Bjørnson hevdet i *En Hanske* at mannen og kvinnen skulle være rene idet de trådte inn i ekteskapet, for ikke å korrumpere sine karakterer. Brandes skrev at den bevegelse for ekteskapelig renhet som fulgte i kjølvannet av Bjørnsons initiativ var en himmelstormende stupiditet, en pest og en skjensel, som gjorde Norden mer forhykket og fordummet for hver dag. Han kunne ikke tilgi Bjørnson i denne saken: "Jeg er av dem som ikke tilgir og ikke unnskylder. Det er Nordens råttenskap, dette vås om kjønnsdyden, det er det som avler serviliteten, løgningen, onanien, bleksotten, alt det som gjør mennene umandige og kvinnene affekterte." Bjørnson var rasende, og i et brev reagerer han med en stereotyp antisemittisme: "det er en bukk i nesten hver en jøde, slå et glas punch på ham, eller la et skjørt stryke forbi, så springer bukken frem og breker. Og det står bukke-lukt av all litteratur som jøder rører ved."⁸ Selv om Bjørnson senere prøver å forsones ved gjentatte brev og hyllesttelegram til Brandes, var det håpløst. Brandes fikk sin hevn gjennom et spydig sammenlignende foredrag om Bjørnson og Alphonse Daudet, som fremhever Bjørnsons hang til det søtladne og hans avhengighet av sitt eget publikum – et publikum 'som helst vil se dikterens hjerteblod, eller i det minste hans våte lommetørkle.'⁹

II

Brandes kalte aldri seg selv kulturradikal, i det hele tatt var dette begrepet ikke utbredt før annen verdenskrig. I 1955 skrev Sigurd Hoel en kronikk til danske Politiken, hvor han erklærte en kulturradikal tradisjon i Norden som strekker seg tilbake til Georg Brandes. Samme år hadde Elias Bredsdorff introdusert betegnelsen i en kronikk i Danmark. Hvem som er den opprinnelige opphavsmannen til betegnelsen er ikke helt klarlagt, den ble antagelig først brukt i Sverige, men i Norge og Danmark altså først etter annen verdenskrig. Dette begrepet har siden fått en enorm utbredelse og har vært gjenstand for artikler, bøker, foredrag, seminarer og analyse, fra 1950-årene til i dag. Man har inndelt kulturradikalismen i faser, med Brandes' generasjon som den

⁸ Jfr. Jørgen Knudsen: Brandes. Symbolet og manden 1883–1895, bd. 1, Gyldendal, København 1994, s. 295.

Å avfeie Bjørnson som antisemitt på grunnlag av en slik setning ville selvsagt være urimelig; hans senere innsats i Dreyfus-saken er velkjent, jfr. Bernt Hagtvet: "Hvor gjerne vilde jeg have været i Deres sted ...". *Bjørnstjerne Bjørnson, de intellektuelle og Dreyfus-saken*, Forum Aschehoug, Oslo 1998.

⁹ Georg Brandes: *Bjørnson og Daudet som romanforfattere*, 1890, sitert etter Knudsen, ibid.

første, fulgt av mellomkrigstidens marxisme, Mot Dag og psykoanalyse, dernest 1960- og 70-årenes radikalisme med *Profil*-generasjonen osv.

Begrepet har fått en rekke assosiasjoner – vi forbinder det med byintellektualisme, kritikk av kristendommen, en friere seksualmoral, kvinnefrigjøring, embetsmannsbarnas bohemtilværelse, psykoanalyse, Hoel, Øverland, Krog, Dagbladet, alpelue, silkeramp, Oslo 3, Johan Borgen, *Profil*-generasjonen, Odd Eidem, Simen Skjøsberg, riksmålsbevegelse, moraliserende stil etc. I Jon Elsters artikkel om begrepet i *Pax Leksikon* er Voltaire, Sartre og Bruno Bauer alle blitt kulturradikalister. Det beskrives som en radikaler som står fjernt fra den økonomiske og politiske makt, og ønsker å gjøre det, som en 'frittsvevende intelligens'. Det er få som kaller seg kulturradikalere, skriver Elster, ordet har fått en negativ klang.¹⁰ Slik var det i 1970-årene, i 1990-årene erklærte Eivind Tjønneland tvert imot at vi trengte en kulturradikalismens fjerde fase.¹¹

Det er således et problem med begrepet om kulturradikalisme. Det er at det på en gang både er overfylt med assosiasjoner og tomt for innhold. Kulturradikalisme er ikke en epokebetegnelse, det er heller ikke et begrep for en bevegelse eller intellektuell retning. Det er en sekkebetegnelse, men sekken fremstilles ofte som et spøkelse med egen sjel og subjektstatus: "Kulturradikalismen stod for ...", "kulturradikalismen mente ...", "kulturradikalismen hadde sin begrensning i ..." osv.

Hva skal begrepet bety? Betyr det kun, som Hans Hertel antyder, at det er snakk om radikalere som har et høyere utdannelsesnivå enn flertallet, slik at de radikale meningene utspilles mot en bakgrunn av akademisk finesse?¹² Slik kan det forstås. Eller betyr det at man er radikal på det kulturelle området og ikke på det politiske, som Elster antyder? Slik kan det også forstås, som en buffer mot det politiske feltet, som en distinksjon mellom kultur og politikk. Men en slik distinksjon er høyst problematisk hvis man påberoper seg Brandes som stamfar, for var det noe som kjennetegnet Brandes og hans generasjon av likesinnede, så var det at et skille mellom kultur og politikk ikke fantes, og slett ikke skulle finnes – tvert imot: hvis litteraturen ikke evnet å sette en politisk dagsorden, å sette problemer under debatt, hadde den mistet all betydning. Georg Brandes kan derfor selv ikke sies å være noen kulturradikaler i denne forstand. Om Hoel og Øverland kan det kanskje sies at de endte sitt politiske engasjement da de tok begrepet i bruk på 50-tallet, men forble radikale på det kulturelle området – først og fremst i sitt radikale engasjement til kamp for riksmålet, dannelsen av Det Norske Akademi, og publisering av artikler i *Farmand*.

¹⁰ Jon Elster: "Kulturradikalisme" i *Pax leksikon*, Oslo 1981.

¹¹ Eivind Tjønneland: "Kulturradikalismens fjerde fase", *Vagant*, 12, 1998.

¹² Hans Hertel: *Voltaire, Brandes, PH & Co. To forelæsnings om den kulturradikale tradition 1760–2000*, København 2001.

Her er vi etter min mening ved noe av sakens kjerne: Kan et begrep som "kulturradikal" oppstå annet enn i en situasjon hvor det er etablert skiller mellom vitenskap, kultur og politikk, hvor de er blitt egne interesseområder, atskilt ved strenge grenser? Og var ikke femtiårene nettopp en slik periode?¹³

Begrepet om kulturradikalisme tåkelegger mer enn det klargjør. Et forsøk på oversettelse – *cultural radicalism* – faller lite heldig ut. Hva skal binde dette sammen, hva er den felles faktor – individualisme, kampen mot Kirken, eller kampen for en friere seksualmoral? Selv om man landet på dette, vil dette være meget almene kampsaker i mange land, som ble løst på vidt forskjellige måter av personer med varierte ståsteder – fra en Hoel til en Huxley, eller en D.H. Lawrence, Koestler eller Virginia Woolf.¹⁴

Hvor mange har egentlig erklært seg selv som kulturradikalere? Noe emblem for en stolt, selvbevisst gruppering med fremtiden foran seg har det vel aldri vært – om "kulturradikal" er en hedersbetegnelse, er den som regel tildelt ved nær oppnådd pensjonsalder. Man kan også stille spørsmål ved begrepets avgrensning i forhold til politikken: Er politiske partier kulturradikale – i tilfelle hvilke? Enkelte har nylig uttalt at selv partiet *Høyre* er kulturradikalt – hva som i så fall *ikke* skulle kunne dekkes av begrepet er uvisst.¹⁵ Det lider av kronisk overbelastning. Disse vidt forskjellige, løse grupperinger av mennesker som engasjerer seg for politiske saker i sin samtid og benytter offentligheten som sitt medium, kan ikke samles i faser og ordnes på denne måten. Forskjellene mellom Georg Brandes og Dag Solstad er for enorme til å rettferdiggjøre at de tilhører fase en og tre av kulturradikalismen. 'Kulturradikalisme' kan også være et nøytraliserende begrep, som berøver enhver politisk posisjon sin særegenhet i en historisk kontekst ved å føye det inn under en lang tradisjon av tapte slag. Det har en viss likhet med uttrykket om at noe er 'politisk korrekt'. Er det noe som fortjener å havne på historiens etterhvert så berømmelige skraphaug, er det begrepet om kulturradikalismen.

¹³ Klemte mellom sin egen avsky for Stalins Moskvaprosesser og den nye kommunistfrykten i etterkrigstiden, var Hoel og Øverland nødt til å redefinere sine posisjoner, gjøre sin historie meningsbærende på ny. Dette skal man ikke fortenke dem i; de hadde hatt personlig kontakt med Trotskij mens han var i Norge, og var dypt sjokkert over hvordan han endte sitt liv med en ishakke i bakhodet, henrettet av en av Stalins agenter. Øverlands antikommunisme og advarsler mot Sovjetunionen i etterkrigstiden var oppriktige nok. Men om kulturradikalisme var en tilfredsstillende begrepsmessig løsning på Hoels og Øverlands situasjon, hvor store deler av deres politiske engasjement var blitt meningsløst for dem, betyr ikke det at det er et tilfredsstillende analytisk begrep i idéhistorien.

¹⁴ Leif Longums bøker om kulturradikalismen, særlig *Drømmen om det frie menneske* og essaysamlingen *På fallrepet* er vel-skravne og fulle av innsikter. Men den største svakheten ved dem er og blir begrepet om kulturradikalisme, som kjennes stadig mer som en hemske etter hvert som Longums analyser blir mer historiske og konkrete.

¹⁵ "Høgre er eit kulturradikalt parti", Nils Rune Langeland intervjuet i *Dag og Tid*, 14. februar 2004.

Hvis Brandes så ikke var noen "kulturradikaler", hva var han da? Svaret er at hans posisjoner, som Hoels og Øverlands en generasjon eller to senere, skiftet med de historiske kontekster. At han innførte positivismen i Norden skal jeg komme tilbake til. Når det gjelder hans politiske posisjon skrev Hans Fredrik Dahl nylig i Dagbladet en munter og tankevekkende kommentar om Brandes og sosialismen, hvor han hevdet at om Brandes var blitt sosialist, ville venstresidens historie i Norden sett annerledes ut: "Det kunne utviklet seg en nordisk intellektuell sosialisme til støtte for den sosiale kampen. Vi kunne ha unngått den ulykkelige splittelsen langs klassegrensene som gjorde arbeiderbevegelsen så ensidig materialistisk og i en viss forstand kulturfiendtlig, og kulturradikalismen så patetisk impotent."¹⁶ Påstanden er besnærende, men ikke helt overbevisende. Politisk stod Brandes i 1870-årene for en systematisk formidling av revolusjonsideene fra 1789 og 1848, og jeg mener det i flere arbeider, fra de første bind av *Hovedstrømninger* til biografien om Ferdinand Lassalle, er klart at han inntar og formidler sosialistiske posisjoner, og derfor blir oppfattet som sosialist både av høyresiden og arbeiderbevegelsen. Under et besøk i Polen ble han av en sosialistisk kvinne kritisert for å være for konservativ, en kritikk han "nøt med stille jubel": "Er der noget punkt, på hvilket jeg har god samvittighet, er det dette. Alt for meget overtro på det bestående skal ingen bebreide meg."¹⁷ Han lot imidlertid klokkelig være å sette noen merkelapp på seg selv i en situasjon der slike merkelapper kunne lukke adgangen til offentligheten for ham på kort tid. I 1890-årene er han skuffet over manglende resultater og motbør, og inntar gradvis en elitistisk posisjon han kaller aristokratisk radikalisme. Fra da av er han mest opptatt av historiens store menn, kultur- og lederskikkelser, som Cæsar, Goethe, Shakespeare og Michelangelo. Han skriver forøvrig godt om dem.

III

Det gir langt mer mening å se en positivistisk tradisjon fra Brandes. *Positivismen* var i motsetning til kulturradikalismen en virkelig bevegelse, et begrep og et banner man samlet seg omkring. Når vi snakker om positivismens gjennombrudd i Norden, er dette knyttet til Brandes' forelesninger om positivismens bannerførere som John Stuart Mill, Hyppolyte Taine og Ernst Renan. Positivismen, kampen mot all kunnskap som ikke kan erfares med sansene og tas og føles på, var nært knyttet til Brandes' åpningserklæring om den frie forsknings rett og den frie tankes seier. Det var som alliert i denne striden, som en ekstrem positivist og religionsmotstander, at Nietzsche vekket Brandes' interesse. Også den positivistiske filosofiske tradisjon ved Universitetet i Oslo, fra Anathon Aall og

¹⁶ Hans Fredrik Dahl: "På frihetens terskel", Dagbladet, 5.april 2003. Det er for øvrig klart at Dahl opererer med et begrep om kulturradikalisme som i likhet med Elsters definisjon ikke inkluderer sosialisme, men er avgrenset fra den, altså som en art "borgerlig" radikalisme.

¹⁷ Brev fra Harald Schjelderup til Georg Brandes, 2.11.1922, Brandes-arkivet, Det Kgl. Bibliotek, København.

Arne Løchen via Harald Schjelderup til Arne Næss, er avgjørende preget av Brandes, både av hans sans for Nietzsche og hans uforferdethet i forhold til autoriteter. Denne linjen kan spores historisk. Filosofiprofessorene Anathon Aall og Arne Løchen, som hadde nedkjempet hegelianismen representert ved Monrad, gir stafettpinnen videre til den unge Harald Schjelderup, Norges yngste professor i filosofi i 1922, bare 26 ½ år gammel. Schjelderups prisbelønte filosofihistorie het betegnende nok *Hovedlinjer i europeisk filosofi*; tittelen et nikk til Brandes, og innholdet særlig rosende om den positivistiske retning i filosofien. 26 år gammel skriver Schjelderup et brev til Brandes, på vegne av "det store flertal av norske studenter, som skylder Dem saa uendelig meget, og for hvem navnet Georg Brandes lyser i næsten eventyrglans", med en invitasjon til å foredra ved Det Norske Studentersamfund. Schjelderup hadde knapt nådd å skifte rolle fra formann i Studentersamfundet til nyslått professor i filosofi da Brandes ankom. Da Brandes forstod at den unge mannen han hadde foran seg var professor, ble han stille et øyeblikk. Han så på den unge professorspiren, som hadde fått det embete han selv hadde kjempet for hele livet uten resultat, og utbrøt så: "Nåh – udnevner man *skoledrenge* til professorer i Norge nuomstunder – ovenikøbet i filosofi!"¹⁸

Noen år senere skulle Arne Næss tangere Schjelderups rekord som Norges yngste filosofiprofessor. Næss viderefører den positivistiske opprørsånd i sin habitus, som en vill og ustyrlig figur, men på andre vis er de positivistiske posisjoner i etterkrigstiden snudd helt om i forhold til 1870-årene: der positivismen hadde utfordret autoriteter, var den nå selv blitt akademisk autoritet. Der positivismen hadde vært politisk i sitt grunnvesen, var den nå blitt kjennetegnet på en upolitisk akademisk holdning. Der positivismen hadde vært en brekkstang for å kunne snakke friere om politikk og forskningens samfunnmessige relevans, var den nå blitt et begrepspoliti som bevoktet grensen mellom vitenskap og politikk.

Også her viser det seg altså overraskelser. For den positivisme som ble bekjempet av Skjervheim, Hellesnes, Aarnes, Østerberg, Slagstad, Skirbekk og andre, var gjennom en slags historisk opplysningens dialektikk blitt sin egen motsetning. På mange måter representerte jo Hans Skjervheim, med sine fenomenologiske og litterære referanser et syn på filosofien som stod Georg Brandes nær: De mente begge at filosofien måtte være en offentlig praksis og ikke en lukket disiplin for spesialister, og de mente begge at filosofien ikke burde være fullstendig adskilt fra litteratur og politikk. Begge levde de i og for den offentlige debatt. En slik holdning synes å få stadig mindre utbredelse; filosofi, politikk og litteratur har lite med hverandre å gjøre, idet både

¹⁸ Jfr. Dagfinn Føllesdals bidrag i "Harald Krabbe Schjelderup 1895–1974. Et symposium i anledning 100-årsdagen for hans fødsel." *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, Særhefte 1, 1995.

filosofien, politikken og litteraturen er utviklet til å bli spesialiserte fagområder med egne diskurser. Kampen mot kristendommen og Kirken synes ikke å ha noen som helst relevans i dag. Positivismen Brandes kjempet for vant frem, men endte med å bli en litt dorsk og snusfornuftig affære, et litt kjedelig teoretisk establishment som i mange år har vært et akademisk skjellsord. Så i mange saker har Brandes vunnet frem og tapt, og burde være en forgangen historie.

Etter tyve år med postmoderne filosofi kjenner vi godt kritikken mot en naiv fremskrittstro, en tro på fornuften og vitenskapen, og en fremadstormende modernitet ledet av det 19. århundrets frihetskjempere. Men fremskrittets fallitt ble ikke beskrevet mer nådeløst enn hos Brandes. Han var tidlig ute både med å fordømme Sovjetunionen som diktatur og den første verdenskrig som et blodbad regissert av bande grådige industrialister. Vitenskapens renhet var heller ikke et varig ideal for Brandes – han så klart at det ville komme flere kriger, hvor vitenskapsmennene ville overta etter generalene, krigene ville bli ledet av "Mænd med briller, der i Laboratorier har frembragt giftgasser." En stor skuffelse var de intellektuelles rolle under verdenskrigen, de som ikke hadde vært på sin post, men bukket under for meningssensuren:

"Hva som virkelig skjedde, var at en flokk middelmådigheter, fyrster og ministre, som var redskaper for noen storindustrielles begjærighet, styrtet Europa ut i en krig for kull, kalt Demokrati, olje, kalt Frihet, kalium, kalt Rettferdighet, konsesjoner, kalt idealer, konkurransenid, kalt Sivilisasjon. (...) Flertallet av det skrivende folk i Norden innskrenket seg til å holde med en av de kjempende parter. (...) De følte seg tilpass i en flokk og en flokktenkning, som innbragte ros fra dem man holdt med. Det er imidlertid kun én skribenten skal holde med: Sannheten."¹⁹

IV

Jeg har forsøkt å tegne et bilde av Georg Brandes som bryter en smule med det vanlige bildet av ham som utelukkende elitær individualist, 'aristokratisk radikalist', samt kulturradikalismens stamfar. Brandes er en skikkelse som antagelig er undervurdert i norsk kulturhistorie, skriftene hans har bevart mye av sin friskhet og gjenoppdages i dag med begeistring av mange unge filologer i USA og annetsteds. Ethvert samfunn bør selvsagt være glad til hvis det har slike begavelser – de dansker som selv i dag angriper Brandes som "unasjonal jøde", representerer toppen av snevert bigotteri. Den kulturradikale sekken vi har drasset på og prøvd å putte Brandes i, synes jeg vi kan kvitte oss med i forskningen. Jeg regner ikke med at noen kommer til å slutte å bruke begrepet kulturradikalisme på grunn av mitt lille bidrag, det har heller ikke vært mitt

¹⁹ Georg Brandes: "Bogen. Indledningsforedrag ved Bogudstillingen 1922", gjengitt i *Liv og kunst*, Hage og Clausens forlag, København 1929.

anliggende. Mitt mål har vært å kritisere et begrep som i for lang tid har vært akseptert uproblematisk, som er blitt hva Bruno Latour kaller en black box, noe vi tar for gitt som et etablert faktum uten forhistorie eller alternativer. Begrepet om kulturradikalisme er meningsbærende bare i aller videste betydning – og da med ytterst begrenset forklaringsverdi. Det kan med fordel utsettes for en strengere begrepshistorie enn hittil har vært tilfellet. Radikalisme før og etter Moskvaprosesser, atombombe eller formann Mao er ikke "den samme". Betydningen av en slik kritikk ligger ikke bare i en skjerpet idéhistorisk selvdisiplin, men har en politisk dimensjon: Når begrepet i dag brukes av tildels ekstreme politiske grupper i Danmark som et totaliserende fiendebilde, kan det tyde på at det er på tide å sette spørsmålstegn ved dets berettigelse og gyldighet.